

REIŠMIŲ APIBRĖŽIMO YPATUMAI

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE: AUGALAI IR GYVŪNAI

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjami kelių konkrečių daiktavardžių, pavadinančių augalus ir gyvūnus, reikšmių apibrėžimo ypatumai. Daiktavardžiai pasirinkti iš *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – BŽ) rankraščio ir internete jau paskelbtos dalies. Pasirinktų daiktavardžių reikšmių apibrėžtys straipsnyje gretinamos su kituose aiškinamuosiuose lietuvių bei kai kurių anglų ir rusų kalbų žodynuose pateiktų atitinkamų daiktavardžių reikšmių apibrėžtimis. Straipsnyje nagrinėjama, kokioms žodžio reikšmės apibrėžties – tradicinės ar kognityvinės – dažniausiai laikomasi apibrėžiant bendruosius kategorijų augalus ir gyvūnus pavadinimus ir šioms kategorijoms priklausančius žodžius.

1. Išnagrinėjus kelių žodžių, pavadinančių augalus ir gyvūnus, reikšmių apibrėžtis matyti, kad BŽ autoriai dažnai derina tradicinę (labiau mokslinę) ir kognityvinę žodžio reikšmės apibrėžtis.

2. BŽ autoriai apibrėždami bendras kategorijas pavadinančių žodžių *augalas* ir *gyvūnas* (turima omenyje pirmoji žodžio *gyvūnas* reikšmė) reikšmes pasirenko tradicinę (labiau mokslinę) žodžių reikšmių apibrėžtį: fiksuojami tipiškiausi augalo ir gyvūno požymiai, t. y. kad augalai ir gyvūnai yra ‘organizmai’, kad augalai minta ‘neorganinėmis medžiagomis’, gyvūnai – ‘organinėmis medžiagomis’, kad augalams būtina ‘šviesos energija’, kad gyvūnai ‘ppr. gali judėti iš vienos vietos į kitą’. Kadangi augalų ir gyvūnų rūšių gamtoje žinoma labai daug, būtų sudėtinga šiuos žodžius apibrėžti per, pavyzdžiui, iškiliausių jų prototipinių narių požymius – tokia apibrėžtis neišvengiamai būtų scheminė, neinformatyvi ir žodyniniam straipsniui vargu, ar pakankama. Tačiau antrosios ir trečiosios žodžio *gyvūnas* reikšmių skyrimas ir apibrėžtys BŽ jau sietini su kognityvine reikšmės apibrėžimo strategija.

3. Apibrėždami augalų ir gyvūnų kategorijoms priklausančių žodžių, pvz.: *beržas*, *pušis*, *bulvė*, *lapė*, *žąsis*, reikšmes BŽ autoriai pirmiausia nurodo, kokiai klasei priklauso aprašomas žodis, toliau dažniausiai vardijami keli tipiškiausi, lengviausiai atpažįstami išoriniai ir (ar) vidiniai šių augalų ir gyvūnų požymiai – taigi laikomasi kognityvinės reikšmių apibrėžimo strategijos. Neretai nurodoma augalų ir gyvūnų paskirtis, jų buvimo ar augimo vieta, ypač jeigu šie požymiai padeda nustatyti denotatą. Pasakytina, kad vaiskrūmiai ir vaismedžiai BŽ apibrėžiami kitaip, t. y. ne pagal tipiškiausius išorinius ir (ar) vidinius jų požymius, o pagal vedamus vaisius, pagal kuriuos jie paprastai žmonių yra atpažįstami.

4. Tipiškiausių požymių pasirinkimas apibrėžiant augalus ir gyvūnus pavadinančius žodžius dažnai priklauso nuo tautinės specifikos, t. y. žodžių apibrėžtyse fiksuojami požymiai gali būti susiję su žmonių veikla, įpročiais ir papročiais, su šalies kraštovaizdžiu ir pan. Todėl kai kurie augalų ir gyvūnų požymiai, nurodomi BŽ šių žodžių apibrėžtyse, nebūtinai pateikiami anglų ar rusų kalbų žodynų minėtų žodžių apibrėžtyse ir atvirkščiai.

5. BŽ, skirtingai nuo kitų straipsnyje aptariamų aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų, apibrėžiant daiktavardžių, pavadinančių gyvūnus ir augalus, reikšmes nenurodomos jų taksonominės grupės, t. y. šeimos, gentys ir pan. Taip elgiamasi todėl, kad vidutiniam kalbėtojui (ne botanikui ir zoologui) ši informacija yra mažai kuo naudinga.

6. BŽ, kaip ir kai kuriuose kituose lietuvių kalbos aiškinamuosiuose žodynuose, teikiami lotyniški augalų ir gyvūnų terminai. BŽ autorių manymu, lotyniškų terminų pateikimas žodyno straipsniuose naudingas tais atvejais, kai pagal žodžio apibrėžtį sunku atpažinti panašius augalus ar gyvūnus.

7. Išnagrinėjus kai kurių vaisių ir daržovių reikšmių apibrėžtis pastebėta, kad BŽ, skirtingai nuo kitų aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų, apibūdinant savas ir svetimias realijas elgiamasi vienodai – žodžių apibrėžtys išsamios, apibrėžiama pagal panašią schemą, pvz., kieno vaisius (šakniavaisis ar pan.), apibūdinama išvaizda (forma, spalva), apibūdinamos būdingiausios vidinės savybės (skonis, konsistencija ir pan.) ir (ar) (ypač prie daržovių) nurodoma paskirtis. Kitaip sakant, apibrėžiant realijas nedaroma skirtumo tarp savos ir svetimios, bet apibūdinama vienodai išsamiai.

8. Išnagrinėjus BŽ ir anglų bei rusų kalbų aiškinamuosiuose žodynuose pateiktas augalus ir gyvūnus pavadinančių žodžių apibrėžtis paaiškėjo, kad BŽ apibrėžtys išsamumu ir sistemiškumu nenusileidžia minėtųjų žodynų apibrėžtims.

9. Apibendrinant galima teigti, kad BŽ autoriai drąsiau eina kognityviniu keliu, t. y. dažnai atsisako aiškinamiesiems žodynams būdingų mokslinių ar enciklopedinių apibrėžčių, kurios paprastam bendrinės kalbos vartotojui yra mažai kuo naudingos. BŽ autoriai apibrėždami (straipsnyje nagrinėtus) žodžius daugiau dėmesio skiria tipiškiausiems, būdingiausiems, lengviau atpažįstamiems realijų požymiams, kurie suvokiami, juntami regimu, lytėjimu ir kt. būdais. Tokiu būdu žodžių apibrėžtys žodyno skaitytojams tampa aiškesnės, suprantamesnės, informatyvesnės ir nedviprasmiškos.

10. Išanalizavus tik kelis dviejų kategorijų (augalų ir gyvūnų) pavyzdžius būtų sunku daryti kokias nors neginčijamas išvadas apie visą BŽ. Todėl būtų tikslinga atlikti analogišką kitos (kitų) kategorijos (kategorijų) tyrimą ir gautus rezultatus palyginti su šio tyrimo

gautaisiais. Tai leistų daryti svaresnes išvadas ir numatyti tolesnes žodyno tobulinimo perspektyvas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: reikšmė, apibrėžtis, kognityvinė apibrėžtis, tradicinė apibrėžtis, žodynas, *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*.

ANŽELIKA GAIDIENĖ

DANUTĖ LIUTKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

anzelika.gaidiene@lki.lt

danute.liutkeviciene@lki.lt